

Różnice generacyjne między dorastającymi dziećmi i ich rodzicami – przegląd badań

EWA GURBA

Instytut Psychologii
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

STRESZCZENIE

Artykuł zawiera przegląd badań dotyczących różnic generacyjnych między dorastającymi dziećmi i ich rodzicami. Charakterystyka relacji między adolescentami i ich rodzicami wymaga rozstrzygnięcia kwestii, czy istnieją wynikające z przynależności do różnych pokoleń różnice w poglądach i postawach młodzieży i jej rodziców.

W artykule wyróżniono cztery typy badań psychologicznych nad różnicami generacyjnymi, polegające na porównaniu: 1) postaw dorastających i ich rodziców wobec różnorodnych kwestii społecznych; 2) postaw przedstawicieli obydwu pokoleń wobec arbitralnie przez badacza wybranych dziedzin życia; 3) wzajemnych ocen adolescentów i rodziców; 4) stopnia identyfikacji z określoną generacją.

Omawiane badania nie dają podstaw do rozstrzygnięcia, czy istnieje konflikt pokoleń w obrębie pokolenia adolescentów i ich rodziców, wyniki tych badań bowiem nie są jednoznaczne. Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy wymienić należy: a) czas prowadzenia badania, konflikt generacyjny bowiem nie jest zjawiskiem o jednakowym nasileniu w każdym okresie historycznym; b) metodę badania, ponieważ różnice pokoleniowe mogą istnieć tylko w pewnych dziedzinach życia.

WPROWADZENIE

W ciągu kilkudziesięciu lat badań dotyczących relacji: rodzice – dorastające dzieci, autorzy kładli nacisk na różne konteksty wyznaczające

sposób budowania czy modyfikowania tych relacji. Początkowo pod wpływem publikacji G.S. Halla (1904) na temat adolescencji systematyczne badania dotyczyły głównie osobowych uwarunkowań konfliktu, związanych z dojrzewaniem fizycznym młodzieży. Zatem stan „burzy i naporu” (ang. *brain and storm*), przejawiający się między innymi zmiennością nastroju, gwałtownością emocjonalnego reagowania i skłonnością do zachowań ryzykanckich u młodzieży, jakiego – zdaniem Halla – doświadczają wszyscy dorastający, miał się przekładać na powszechność występowania napięć w rodzinach z adolescentami. Jednakże badania zmierzające do oszacowania natężenia tych napięć nie doprowadziły do sformułowania spójnego obrazu relacji: rodzice – dorastające dzieci. W literaturze można bowiem spotkać różne stanowiska w odniesieniu do częstości i nasilenia konfliktów rodziców z dorastającymi dziećmi. Obejmują tak skrajne poglądy, jak przekonanie o ich normatywnym charakterze czy traktowanie konfliktu jako kontynuacji zaburzonych relacji w okresie poprzedzającym adolescencję. Refleksja nad metodologią prowadzonych badań pozwala stwierdzić, że niespójności, a nawet sprzeczności pochodzące z różnych studiów nad tym problemem, wiążą się z kilkoma czynnikami, takimi jak: wiek badanej młodzieży (na początku dojrzewania zaobserwowano większe natężenie i częstotliwość konfliktów), płeć badanych (najbardziej zakłócone okazały się relacje matek z dorastającymi córkami), a także źródło informacji o relacjach w rodzinie (rodzice deklarują mniejszą niż młodzież częstotliwość, ale większe nasilenie konfliktów).

Na zróżnicowanie uzyskanych w badaniach ocen relacji: rodzice–adolescenci, znaczący wpływ mają też wyróżnione w testach dzielnicy, które stanowią obszar sporów. Zarówno młodzież, jak i jej rodzice najczęściej wskazują na kwestie związane z codziennym życiem, takie jak utrzymywanie porządku, moda i sposób ubierania się oraz spędzania wolnego czasu, a także dobór znajomych i przyjaciół, jako główne źródło nieporozumień w rodzinie. Zatem rozpoznawane w badaniach konflikty nie dotyczyły kwestii światopoglądowych związanych z przekonaniami, wyznawanym systemem wartości czy wynikającymi z nich celami życiowymi. Na podstawie takich deklaracji badacze wyprowadzają nieuzasadniony, jak sądzę, wniosek, że nieporozumienia rodziców z dorastającymi dziećmi nie mają charakteru konfliktu generacyjnego. Pomijanie wśród zaznaczanych kwestii nieporozumień, zagadnień światopoglądowych może bowiem w równym stopniu wskazywać na istniejącą zgodność w tych obszarach między rodzicami i młodzieżą, co świadczyć o braku rozmów czy dyskusji wokół tematów światopoglądowych. W drugim przypadku możliwe jest zatem istnienie, związanych z przynależnością do różnych pokoleń, ukrytych różnic w poglądach, które jednak tkwią u podłoża codziennych sprzeczek i nieporozumień. Rozstrzygnięcie tego zagadnienia wymaga empirycznych studiów nad różnicami generacyjnymi wśród adolescentów i ich rodziców.

Określenie różnic pokoleniowych wiąże się z analizą kulturowych kontekstów rozwoju człowieka. Zwrócono na nie uwagę pod wpływem obserwacji zachowań młodzieży poczynionych przez M. Mead (1986) na wyspie Samoa. Na początku XX wieku młodzi mieszkańcy wyspy Pacyfiku nie przeżywali trudności i napięć, które można było zaobserwować w społeczeństwach zachodnich. Podobne wnioski na temat przebiegu dojrzewania wynikały z analiz sytuacji młodzieży imigrantów mieszkających w Stanach Zjednoczonych, ale podtrzymujących tradycje kultur, z których się wywodzili. Na znaczenie zmian społeczno-kulturowych dla przebiegu dojrzewania wyraźnie wskazują ostatnie badania (2004) przeprowadzone na

wyspie Samoa, „penetrowanej” niemal przed wiekiem przez M. Mead, a podjęte obecnie z powodu doniesień o gwałtownie wzrastającej liczbie samobójstw młodych osób. Wśród badanej młodzieży najwyższy poziom stresu (mierzony poziomem antygenu wirusa opryszczki) zaobserwowano u osób mieszkających na terenach podlegających gwałtownym zmianom ekonomiczno-kulturowym, a których rodzice silnie przywiązani byli do tradycji i odrzucali wszelkie nowości.

W świetle tych doniesień uzasadnione staje się poszukiwanie zarówno jednostkowych (związanych ze zmianami fizycznymi i psychicznymi dzieci i rodziców), jak i społeczno-kulturowych uwarunkowań, kształtowania się dynamiki relacji między rodzicami z ich dorastającymi dziećmi.

W tym miejscu zamieszczona więc zostanie krótka prezentacja czynników wyznaczających wyróżnione konteksty rozwoju adolescentów, ze szczególnym uwzględnieniem różnic generacyjnych.

CZYNNIKI WYZNACZAJĄCE RELACJE RODZICÓW Z DORASTAJĄCYMI DZIEĆMI

Najbardziej popularne i najwcześniejsze spojrzenie na okres dorastania wiąże charakterystyki aktywności młodzieży ze zmianami hormonalnymi. Podkreśla się tutaj, że zmiany hormonalne, w postaci podwyższonego poziomu hormonów lub jego zmienności, wpływają bezpośrednio lub pośrednio na relacje rodzice–dzieci.

Zmiany hormonalne powodują bowiem podwyższenie stanu pobudzenia i emocjonalnej labilności, prowadząc do negatywnych, nieprzewidywalnych i gwałtownych reakcji adolescentów (Brooks-Gunn, Graber, Paikoff, 1994).

Badania wskazują na związek wzrostu poziomu androgenów, np. testosteronu, z nasileniem agresji i zachowań seksualnych u chłopców, a u dziewcząt ze zwiększoną motywacją seksualną i przeżywaniem depresji.

Kolejnym rezultatem zmian hormonalnych jest kształtowanie się wtórnych cech płciowych i innych zmian fizycznych, które zarówno

dojrzewającym, jak i ich rodzicom sygnalizują dojrzałość reprodukcyjną i społeczną oraz często prowadzą do modyfikacji wzajemnych oczekiwań wobec siebie (Brooks-Gunn, Zahaykevich, 1989; Collins, 1990). Obecnie nie eksponuje się znaczenia tych czynników jako determinujących problemy adolescentów, ale traktuje się je jako współokreślające wraz z innymi warunkami przebieg rozwoju jednostki z jego prawidłowościami i możliwymi zagrożeniami (Dennerstein i inni, 1984). W podobny sposób, w rozważanej kwestii przebiegu relacji rodziców z ich dorastającymi dziećmi, uwzględnia się zmiany biologiczne, jakich doświadczają rodzice. Zazwyczaj gdy dzieci osiągają dojrzałość płciową, ich rodzice zaczynają dostrzegać u siebie pierwsze objawy starzenia się.

Inna ważna grupa czynników wyznaczająca relacje rodzice – dorastające dzieci wiąże się z rozwojem psychicznym dorastających, czyli np. ze zmianami w dziedzinie procesów poznawczych, czy próbami określenia przez nastolatków ich własnej tożsamości.

Młodzież opanowuje nowe narzędzie poznawania świata, co niewątpliwie musi wpłynąć na kształtowanie się relacji społecznych, w tym z osobami, które do tej pory były dla nich niekwestionowanymi autorytetami. Zdolność do abstrakcyjnego, formalnego myślenia prowadzi do krytycznej oceny autorytetów, a ujawniający się w rozumowaniu absolutyzm logiczny daje poczucie oczywistości i pewności wyrażanych przez adolescentów sądów. Te zmiany w sferze poznawczej pozwalają oczekiwać modyfikacji relacji dzieci–rodzice w kierunku zwiększenia dystansu, nieporozumień, asertywnych zachowań ze strony dorastających, ale też rosnącej umiejętności nawiązywania coraz bardziej stabilnych relacji interpersonalnych.

Nowe sprawności intelektualne stanowią też podstawę do rozwijania refleksji nad sobą w celu określenia własnej tożsamości. Budowana jest ona między innymi poprzez buntowanie się przeciw nieakceptowanym przez młodego człowieka wzorcom, sytuacjom, które spstrzega jako ograniczające jego wolność.

Równolegle do tych doświadczeń adolescentów ich rodzice dokonują bilansu „poło-

wy życia” i często stają wobec konieczności zmodyfikowania celów życiowych oraz sposobów ich realizacji. Zatem „spotkanie rodzica i dorastającego” może być utrudnione doświadczanymi przez nich rozwojowymi kryzysami związanymi z przełomem w biegu życia.

Jak wspomniano wcześniej, od czasów publikacji prac M. Mead coraz więcej uwagi zwraca się na rolę warunków społeczno-kulturowych w przebiegu rozwoju adolescentów, a w konsekwencji, na ich znaczenie dla kształtowania się relacji między dorastającymi dziećmi i ich rodzicami. Porównanie dorastania w kulturach postfiguratywnych i pre- czy kofiguratywnych pozwala wysunąć tezę, że różnice generacyjne między pokoleniem dorastających i ich rodziców przyczyniają się do nasilenia konfliktów w rodzinie. Teza ta wymaga oczywiście empirycznego sprawdzenia poprzez określenie, czy rzeczywiście istnieją podstawy do rozpoznawania zróżnicowania pokoleniowego oraz czy stanowią one źródło konfliktów między rodzicami i ich dorastającymi dziećmi. W tym miejscu zamierzam jednak ograniczyć się jedynie do teoretycznego uzasadnienia oczekiwania istotnych różnic między omawianymi generacjami oraz krótkiego przeglądu strategii empirycznego badania tych różnic.

ZMIANA SPOŁECZNA JAKO GŁÓWNE ŹRÓDŁO RÓŻNIC GENERACYJNYCH

Rozwój indywidualny człowieka przebiega w różnych kontekstach środowiskowych: rodzinie, grupach rówieśniczych oraz poprzez sposoby ich wzajemnego oddziaływania na siebie. Istotną rolę odgrywa też szeroko rozumiane środowisko społeczno-kulturowe, poprzez instytucje społeczne, w których jednostka uczestniczy, oraz gdy dostarcza jej różnorodnych narzędzi kulturowych (Wygotski, 1971). Dlatego też można oczekiwać, że gwałtowne zmiany, jakie zachodzą we współczesnych społeczeństwach, będą prowadzić do istotnych różnic w biegu życia osób należących do różnych pokoleń, a tym samym do przepaści między rodzicami i ich dorastającymi dziećmi. W przeciwieństwie do społeczeństw o kultu-

rach postfiguratywnych współcześni rodzice nie mogą stanowić dla własnych dzieci głównego źródła wiedzy o świecie. Zatem zarówno z klasycznych badań M. Mead, a także współczesnych studiów socjologicznych wynika, że za wystąpienie różnic generacyjnych, które mogą być źródłem konfliktów rodzice-dorastające dzieci, odpowiedzialna jest zmiana społeczna.

Zmiana społeczna definiowana jest jako zmiana typowych charakterystyk społeczeństwa, takich jak: system ekonomiczny, instytucje społeczne, wytwory kultury, prawa, normy, wartości i symbole (Calhoun, 1992).

Toteż w kulturach postfiguratywnych, które są statyczne, antropologowie nie obserwują napięć między pokoleniami.

Zdaniem Pinquarta i Silberseisena (2005), również G.S. Hall uwzględniał czynniki kulturowe jako określające przebieg rozwoju adolescentów, chociaż za główne determinanty rozwoju adolescentów uważał warunki biologiczne. Jednakże adolescencję opisywał też w kategoriach zderzenia rozwoju młodego człowieka z nowymi wymaganiami kulturowymi i związanymi z nimi niebezpieczeństwami. W nurcie tych rozważań pisał, że „Nigdy młodość nie była wystawiona na takie niebezpieczeństwo (...), jak to jest w naszych czasach”. Jako przykład negatywnego oddziaływania warunków społeczno-kulturowych na rozwój młodzieży wskazywał na współwystępowanie takich zjawisk, jak wzrost populacji i urbanizacji i odpowiadający mu wzrost liczby młodocianych przestępców.

G.S. Hall wyróżnił kilka sposobów działania zmiany społecznej w biegu rozwoju jednostki (Pinquart, Silberseisen, 2005). Twierdził, że zmiana społeczna: a) pośredniczy między biologicznymi potrzebami rozwojowymi i ograniczeniami szeroko pojmowanego środowiska; b) nie działa w jednakowy sposób na wszystkie jednostki i jej wpływ na bieg życia jednostki nie ma jednoznacznego charakteru; w pewnych przypadkach stanowi warunek zmian rozwojowych, w innych sytuacjach jej wystąpienie nie jest konieczne, oraz c) z powodu większej plastyczności młodzieży w porównaniu z ludźmi starszymi, a także bliskiego kontaktu młodzieży

ze zmieniającymi się instytucjami społecznymi, wyraźniej oddziałuje na adolescentów aniżeli na osoby dorosłe.

Z tych powodów młodzież stanowi grupę, która łatwiej niż ich rodzice i wychowawcy asymiluje wszelkie zmiany i do nich się przystosowuje. Dzięki temu z pokolenia młodych ludzi pochodzą autorzy postępu i kolejnych zmian społeczno-kulturowych, ale jednocześnie to pokolenie bardziej niż ludzie starszych narażone jest na różnorodne niebezpieczeństwa związane ze zmianą społeczną.

Zmiana społeczna zatem nie oddziałuje jednakowo na różne pokolenia i w ten sposób może prowadzić do różnic pokoleniowych. Czy tak się rzeczywiście dzieje, sprawdzają badacze, podejmując empiryczne studia nad różnicami pokoleniowymi, szczególnie w odniesieniu do pokolenia młodzieży i ich rodziców oraz wychowawców. Zanim zostaną przedstawione te badania, proponuję kilka rozstrzygnięć terminologicznych.

POJĘCIE POKOLENIA I RÓŻNIC POKOLENIOWYCH

W literaturze socjologicznej można spotkać różne sposoby definiowania pokolenia. W tym miejscu użyteczna wydaje się propozycja J. Mikułowskiego-Pomorskiego (1968), ponieważ autor eksponuje szczególne znaczenie okresu dojrzewania w kształtowaniu postaw jednostki w biegu życia.

Pokolenie jest to pewna kategoria rówieśnicza, która w okresie dojrzewania psychicznego przeżyła pewne wyraźnie wyodrębniające się wydarzenia historyczne lub przeszła przez wspólne warunki, które obiektywnie kształtowały jej życie. Warunki te i wydarzenia wyznaczają wspólnotę postaw, które z kolei związane są ze wspólnymi wartościami.

Pokolenie jako grupa społeczna występuje w dwóch znaczeniach: a) jako konkretna struktura obejmująca swym zasięgiem całość populacji ludzi podobnych roczników (np. pokolenie dzieci kwiatów – późne lata 60.); b) struktura o charakterze elitarnym, awangardowym, występująca w obrębie tej całości, tak np. J. Ortega y Gasset (1934) rozumie pokolenie.

W prezentowanych analizach dotyczących różnic pokoleniowych uwzględniane będzie pierwsze z wymienionych znaczeń.

Jak wcześniej zaznaczono, zmiana społeczna zwykle przyczynia się do powstania różnic pokoleniowych. Do opisu tych różnic w Ameryce lat 60. ubiegłego wieku wprowadzone zostało pojęcie „przepaść generacyjna” (ang. *generation gap*), które szybko stało się popularne zarówno w mediach, jak i opracowaniach naukowych. Odnosiło się do różnic kulturowych między pokoleniem określanym jako *Baby Boomers* i pokoleniem ich rodziców.

„Przepaść generacyjna” określa zjawisko występowania głębokich różnic w zakresie norm kulturowych i wartości między członkami dwóch generacji i wynikających z nich wzajemnych nieporozumień wśród ich przedstawicieli.

Pokoleniem *Baby Boomers* określano tych członków społeczeństwa, którzy urodzili się między 1946 a 1964 rokiem. Był to czas wojny w Wietnamie i oprócz głębokiej przepaści w postawach wobec tej wojny wyraźnie zaznaczały się też różnice generacyjne dotyczące między innymi muzyki (muzyka soulowa i rokowa popularna wśród młodzieży, nieakceptowana była przez ich rodziców) i mody (dorośli spostrzegali długie włosy u mężczyzn jako szokujące zachowanie, mające charakter buntu przeciw społecznym normom). Pokolenie *Baby Boomers* zakwestionowało też w ramach tzw. rewolucji seksualnej tradycyjne wzorce zachowań seksualnych, propagując jednocześnie stosowanie różnorodnych używek, co stanowiło istotny składnik kontrkultury hippisowskiej. Ogromna skala protestów na amerykańskich uczelniach przeciw wojnie w Wietnamie kontrastowała z postawą młodzieży poprzedniego pokolenia, które niemal w całości poparło udział w II wojnie światowej. Choć wymienione zachowania nie odnosiły się do wszystkich młodych ludzi, to jednak różnice między młodymi i ich rodzicami były na tyle duże, że stały się przyczyną znaczącego podziału w społeczeństwie.

Przedstawiciele *Baby Boomers* odznaczali się silną tożsamością generacyjną i zdecydowanie negatywnym nastawieniem w stosunku do

ludzi dorosłych. Wyrażały to ich sztandarowe hasła, takie jak: „Nie ufaj nikomu powyżej trzydziestki” (ang. *Don't trust anyone over 30* czy „Mam nadzieję, że umrę, zanim się zestarzeję” (Peter Townshend).

POMIAR RÓŻNIC GENERACYJNYCH (ANG. *GENERATION GAP*)

Strategie badań dotyczących różnic generacyjnych opierają się na porównaniach trzech elementów: czasu, rodzaju grupy oraz związków między grupami (Wrzesień, 2003).

Jeśli zestawiane są równoważne grupy (np. młodzież w klasie szkolnej i kółku teatralnym) w tym samym czasie, to zróżnicowanie generacyjne nie występuje. Natomiast porównanie równoważnych grup w różnym czasie (np. studentów pierwszego roku psychologii w 1975 i w 1995 r.) pozwala analizować różnice między tymi grupami na przestrzeni czasu. I wreszcie porównanie, które w tym miejscu najbardziej nas interesuje, polega na badaniu w tym samym czasie różnych grup, np. rodziców i dzieci. Najogólniej można powiedzieć, że opiera się na badaniu postaw przedstawicieli poszczególnych generacji wobec wyróżnionych kwestii. Podstawą do rozpoznania różnic generacyjnych jest występowanie różnic w analizowanych postawach.

Przeprowadzone w latach 1970–1997 analizy socjologiczne oparte na badaniu postaw: młodzieży i pokolenia ich rodziców, w odniesieniu do takich zjawisk, jak: swobody obywatelskie, role związane z płcią, dostępność materiałów pornograficznych i obyczaje w sferze życia seksualnego, prowadzą do wniosków, że największe różnice generacyjne wystąpiły w latach 70., następnie zaczęły się zmniejszać, by od roku 1985 znów systematycznie się nasilać. Jak wynika z tych badań, młodzi w porównaniu z osobami w średnim wieku deklarują mniejsze zaufanie do instytucji, prezentują się jako bardziej cyniczni i negatywnie nastawieni do ludzi oraz doświadczający mniejszej satysfakcji z dostępnych im środków finansowych (Smith, 2000).

Zakres różnic generacyjnych zmienia się pod wpływem warunków kulturowych i społeczno-ekonomicznych.

POMIAR RÓŻNIC POKOLENIOWYCH W BADANIACH PSYCHOLOGICZNYCH

Analiza literatury pozwala wyróżnić kilka sposobów zmierzających do określenia podobieństwa bądź różnic dzielących pokolenie adolescentów i ich rodziców. Są to badania:

I. Oparte na porównywaniu postaw wobec różnych, istotnych – zdaniem badaczy – kwestii społecznych oraz związanych z biegiem życia jednostki.

II. Postaw dotyczących poszczególnych, arbitralnie przez badaczy wybranych społecznych czy kulturowych obszarów życia (takich jak polityka czy religia).

III. Wzajemnych ocen adolescentów i dorosłych.

IV. Stopnia identyfikacji z określoną generacją.

Każde z podejść badawczych zostanie poniżej krótko omówione na podstawie wybranych, przykładowych badań oraz wynikających z nich wniosków.

Badania oparte na porównywaniu postaw wobec istotnych kwestii społecznych oraz związanych z biegiem życia jednostki

To podejście reprezentują badania Lerner'a, Karsona i współpracowników (1975), których celem było sprawdzenie: czy istnieje przepaść generacyjna między pokoleniem studentów (wiek ok. 21 lat) a pokoleniem ich rodziców (wiek ok. 48 lat) oraz jak wzajemnie spostrzegają swoje postawy i poglądy przedstawiciele wyróżnionych pokoleń.

Badanie przeprowadzono przy zastosowaniu kwestionariusza zawierającego 36 itemów, które obejmowały takie zagadnienia, jak: stosowanie używek, wzorce zachowań seksualnych, sposoby ubierania się, rasizm i wojny.

Badani wyrażali swoje poglądy na 7-stopniowej skali Likerta, a następnie po raz kolejny wypełniali kwestionariusz, oceniając poszczególne itemy z perspektywy swoich rówieśników oraz z perspektywy członków pokolenia rodziców (wersja dla młodzieży) lub adolescentów (wersja dla rodziców).

Dla oszacowania „przepaści międzygeneracyjnej” autorzy zastosowali porównanie postaw

młodzieży i ich rodziców. Różnice obejmujące dwa lub więcej stopni na skali Likerta wystąpiły w 10 na 36 itemów. Dotyczyły one postaw wobec: zażywania marihuany, różnych form zachowań seksualnych, sposobu ubierania się i powoływania do wojska, przy czym młodzież ujawniła bardziej liberalne postawy wobec wymienionych kwestii niż dorośli. Większość (53%) ocen postaw adolescentów dokonana przez rodziców pokrywała się z rzeczywistymi postawami młodzieży, a różnice w pozostałych kwestiach nie były duże. Przewidywane przez rodziców postawy młodzieży najbardziej różniły się od rzeczywistych jej postaw w odniesieniu do: używek, autorytetu i seksu, przy czym rodzice zniekształcali postawy dorastających, upodabniając je do swoich. Adolescenti wykazali się większą adekwatnością oceny postaw rodziców, w odniesieniu bowiem do 69% wszystkich sprawdzanych kwestii dokonana przez młodzież ocena postaw rodziców pokrywała się z rzeczywistą postawą rodziców.

Podsumowując: obydwie grupy dostrzegały istnienie różnic pokoleniowych, chociaż ich postawy różniły się jedynie w odniesieniu do 10 na 36 itemów. Młodzież jednak wykazywała tendencje do przeceniania, a rodzice do niedoceniania różnic w postawach. Młodzież również w odniesieniu do rówieśników przeceniała rozbieżności między własnymi postawami a tymi, które reprezentują ich koledzy z tego samego pokolenia.

Jak zauważają autorzy badań, młodzież umieszcza siebie między „konserwatywnymi” rodzicami a liberalnymi rówieśnikami, podczas gdy rodzice spostrzegają siebie jako ogniwo łączące konserwatywnych rówieśników i postępowych adolescentów.

Badanie postaw dotyczących arbitralnie przez badaczy wybranych dziedzin życia (takich jak polityka czy religia)

Ten model reprezentują badania Friedmana, Golda i Christie (1972) odnoszące się do podobieństw i różnic w postawach politycznych w obrębie rodziny, pokoleniu rodziców i dorastających dzieci. Prezentowane badania miały na celu zdiagnozowanie zjawiska transmisji międzypokoleniowej postaw religijnych i poli-

tycznych w obrębie rodziny. Zakres podobieństw w postawach rodziców i ich dorastających synów wobec wybranych kwestii stanowił wskaźnik występowania zjawiska transmisji międzypokoleniowej lub różnic generacyjnych.

Osobami badanymi byli studenci i ich rodzice, a postawy polityczne mierzono 60-itemowym kwestionariuszem, zawierającym następującą skalę:

1. Tradycyjna moralność (np. „Policja powinna móc użyć siły dla utrzymania porządku”, „Ludzie powinni więcej czasu poświęcać sprawom związanym z religią”).

2. Taktyki makiawelistyczne (zawierające stwierdzenia dotyczące technik manipulacyjnych, takich jak: pochlebstwo, obłuda, rezygnacja z nakazu uczciwości itp.).

3. Cynizm makiawelistyczny (np. „Nie wierzę, że większość ludzi może działać z pobudek altruistycznych”).

4. Filozofia nowej lewicy (np. „Człowiek jest z natury dobry, a jedynie skorumpowany przez społeczeństwo”).

5. Taktyki rewolucyjne (np. „W zmieniającym się społeczeństwie niszczenie jest bardziej preferowane aniżeli dialog”).

W obrębie każdej grupy pokoleniowej zaobserwowano podobne profile wyników w kwestionariuszu. Studenci uzyskali niższe wyniki w porównaniu z rodzicami w skali tradycyjnej moralności, a wyższe w makiawelizmie, filozofii nowej lewicy i taktykach rewolucyjnych. Korelacje wyników pomiędzy rodzicami były zawsze wyższe aniżeli między każdym z rodziców i synem. Dokładniejsze analizy pokazały, że w obrębie rodziny nie występuje międzypokoleniowa transmisja poglądów polityczno-społecznych (synowie konserwatywnych ojców ujawniali radykalne poglądy i na odwrót; radykalni ojcowie mieli konserwatywnych synów). Stąd wniosek, że synowie i ich rodzice żyli niemal w odrębnych światach, jeśli chodzi o poglądy społeczno-polityczne oraz postawy i świat wartości.

Badanie wzajemnych ocen adolescentów i dorosłych

Inny sposób określenia różnic międzypokoleniowych zaproponowali Coleman, George

i Holt (1977). Autorzy ci przyjęli założenie mówiące, że wskaźnikiem konfliktu pokoleń jest sytuacja, w której dorośli bardziej negatywnie oceniają młodzież w porównaniu z oceną, jaką otrzymują od młodzieży.

W badaniach odwoływano się do samoocen oraz wzajemnych ocen dokonywanych przez młodzież i dorosłych. W tym celu zastosowano skalę zawierającą 20 spolaryzowanych przymiotników. Grupę młodzieży stanowili 10- i 16-latkowie, co pozwoliło określić, czy wzajemna ocena młodzieży i dorosłych zmienia się wraz z wiekiem.

Uzyskane wyniki wskazują na istnienie dużych różnic między dorosłymi i młodzieżą w samoocenach i wzajemnych ocenach. W odniesieniu do większości cech młodzież bardziej pozytywnie ocenia dorosłych aniżeli siebie. Zgodność między młodzieżą i dorosłymi wystąpiła w ocenie dorosłych pod względem takich cech, jak: „cichy–głośny”, „pracowity–leniwy”, „schludny–zaniedbany”, a różnice głównie w ocenie dokonywanej przez młodzież dotyczyły takich charakterystyk osobowości, jak: „cierpliwy–niecierpliwy”, „uczciwy–nieuczciwy”, „solidny–niesolidny”, „samolubny–niesamolubny”, „wdzięczny–niewdzięczny”, przy czym młodzież pod względem wymienionych cech gorzej oceniała siebie aniżeli rodziców. Zatem uzyskano wynik przeciwny wobec układu ocen, który, zdaniem autorów badania, ma wskazywać na istnienie konfliktu pokoleń.

Nie zaobserwowano różnic w postawach ze względu na wiek młodzieży. Autorzy zwracają jednak uwagę na fakt, że w przypadku charakterystyk związanych z aktywnością domową adolescenti tak w swojej, jak i w ocenie dorosłych spostrzegani są jako leniwi, niedbali i głośni. Zdaniem badaczy, te cechy adolescentów (a nie różnice we wzajemnych ocenach) ujawniające się w codziennych zachowaniach i jako uciążliwe dla otoczenia mogą stanowić przyczynę nieporozumień między rodzicami i dorastającymi dziećmi. Jak zatem wynika z badań Colemana, George’a i Holta, w relacjach rodzice–dorastające dzieci dominują nie tyle konflikty o podłożu ideologicznym, ile dotyczące codziennej aktywności.

Badanie stopnia identyfikacji z określoną generacją

Inne podejście do badania różnic generacyjnych reprezentuje metoda do badania stałości identyfikacji generacyjnej, opracowana przez Finkelstein, Gonermana i Foxgrover (2001). Jest to skala zawierająca 24 itemy typu „Jestem osobą, która identyfikuje się ze swoim pokoleniem”, „Jest dla mnie ważne, że ludzie wiedzą, do jakiego pokolenia należą”. Skalę tę uzupełnia zestaw 20 wyrażen, poprzez które badani zobowiązani są do odpowiedzi na dwadzieścia różnych sposobów na pytanie: „Kim jestem?”. Zastosowanie tych metod pozwoliło autorom stwierdzić istnienie względnej stałości identyfikacji młodych ludzi z własną generacją.

Można oczekiwać, że konfliktom między adolescentami i ich rodzicami sprzyjać będzie sytuacja, w której młodzież i rodzice silnie identyfikują się z własnymi generacjami i jednocześnie występują duże różnice między tymi generacjami. W literaturze brak jednak doniesień o badaniach relacji między rodzicami i dziećmi, które oparte byłyby na tym założeniu.

W podobnym paradygmacie mieszczą się badania H. Świdy-Zięby (2005), która kreśląc obraz współczesnej polskiej młodzieży, poszukuje wskaźników tożsamości pokoleniowej młodych Polaków. Analiza esejów pt. „Autocharakterystyka własnego pokolenia”, przygotowanych przez uczniów klas maturalnych, oraz materiału pochodzącego z rozmów i wywiadów doprowadziła autorkę do sformułowania tezy o braku poczucia pokoleniowości u polskiej młodzieży przełomu XX i XXI wieku. Porównanie obrazu własnego pokolenia osób dorastających w różnych okresach historycznych wskazuje, że stopień identyfikacji młodzieży z własnym pokoleniem zmienia się pod wpływem warunków społeczno-kulturowych. Zdaniem Świdy-Zięby, w przeciwieństwie do wszystkich badanych przez nią, powojennych generacji młodzieży, które podkreślały swoją pokoleniową odrębność, przedstawiciele osiemnastolatków badanych w latach 1998–2004 wyrażają opinie „Nie jesteśmy pokoleniem” (cyt. Świda-Zięba, 2005).

Nawiązując do tezy sformułowanej na początku tego artykułu o wpływie różnic generacyjnych między młodzieżą i rodzicami na

wzajemne ich relacje, można oczekiwać, że brakowi poczucia odrębności pokoleniowej u młodzieży będzie towarzyszyło zanikanie napięć między rodzicami i nastolatkami. Taki właśnie fakt stwierdza cytowana autorka, odwołując się do wywiadów z młodzieżą.

Różnice generacyjne między dorastającymi i ich rodzicami w świetle badań polskich rodzin

Problem różnic generacyjnych występujących w obrębie rodziny, w społeczeństwie polskim okresu transformacji społeczno-kulturowej, analizuje W. Wrzesień (2003). W celu scharakteryzowania dwóch „subświatów”: młodzieży i jej rodziców, zastosował wskaźniki omówione powyżej w ramach przeglądu różnych modeli badań.

Autor, wykorzystując wywiad, testował różnice i podobieństwa w zakresie: 1) ocen wzajemnych oddziaływań i stopnia ich akceptacji przez osoby z różnych pokoleń; 2) postawy wobec wykorzystania czasu pracy i czasu zabawy przez przedstawicieli drugiego pokolenia; 3) wybrane cechy systemu międzypokoleniowej transmisji kulturowej; 4) perspektywę postrzegania rodziny w pokoleniu dorastających dzieci oraz 5) utrudnienia we wzajemnym zrozumieniu.

Na podstawie dokonanych przez W. Września szczegółowych analiz każdego z tych wskaźników można nakreślić obraz relacji w rodzinie z nastolatkami.

Wśród badanych rodzin dominują te, w których przeważają różnice ocen wzajemnych oddziaływań dwóch pokoleń w rodzinie. Jednakże w sytuacjach ważnych dla rodziny, takich jak: święta czy kryzysy, ujawniała się tendencja do ujednolicania postaw. Wyraźne różnice w ocenie młodzieży i rodziców dotyczyły postrzegania przyszłości dorastających.

Pod względem postaw wobec dominującej aktywności w życiu młodzieży i rodziców przeważały rodziny o tzw. paralelnych strategiach życiowych, co, zdaniem autora badań, oznacza, że negatywnym ocenom aktywności drugiego pokolenia nie towarzyszą relacje konfliktowe („lepiej nie wiedzieć, co młodzież robi” lub „nie podoba mi się droga do kariery mojego ojca, ale to mądry facet”). Przedstawiciele

obydwu pokoleń wzajemnie się od siebie dystansują. Unikaniu jawnego konfliktu służy też zaobserwowane u większości rodzin (ok. 65%) ukrywanie pewnych informacji, zarówno przez dzieci, jak i rodziców. Badania ujawniły też występujące często działania manipulacyjne zmierzające do ukrywania podziału rzeczywistości życia codziennego w rodzinie. Przypuszczalnie dlatego, że rodzina traktowana jest jako ważne miejsce zapewniające na równi z innymi (np. grupą przyjaciół) poczucie bezpieczeństwa, przedstawiciele obydwu pokoleń stosują różnorakie sposoby pozwalające uniknąć jawnych konfrontacji i konfliktów. Jak wynika z badań, niektóre zachowania rodziców (takie jak kontrola nastolatków) związane z charakterystyczną dla nich skłonnością do wyolbrzymiania potencjalnych zagrożeń, na jakie narażone są ich dorastające dzieci (na co wskazują wyniki badań Września), mogą prowadzić do nasilenia napięć w rodzinie.

UWAGI KOŃCOWE

W tym miejscu dokonana zostanie krótka ocena przydatności przedstawionych modeli badania różnic generacyjnych dla zarysowanego w pierwszej części artykułu problemu udziału różnic generacyjnych w kształtowaniu relacji rodzice–dorastające dzieci.

Po pierwsze, jak łatwo zauważyć, wyniki prezentowanych badań, prowadzonych w ramach wyróżnionych modeli, nie pozwalają na udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy istnieje przepaść międzygeneracyjna, a tym bardziej czy i jaki jest udział różnic generacyjnych w kształtowaniu się relacji rodzice–dorastające dzieci, wyniki te są bowiem wysoce niejednoznaczne. niespójność uzyskanych rezultatów może wynikać z istnienia różnic pokoleniowych wyłącznie w pewnych dziedzinach życia. Zatem różnicom – nawet istotnym – w poglądach i postawach politycznych może odpowiadać wysoki stopień zgodności w innych kwestiach (np. w odniesieniu do warunków i stylów wychowania dzieci – badania Lerner i innych). Dlatego badania, które mają dostarczyć informacji na temat różnic i podobieństw międzygeneracyjnych, nie mogą ograniczać się do testowania

poglądów dotyczących pojedynczych sfer rzeczywistości.

Inne źródło dużej niezgodności w obrębie danych na temat różnic pokoleniowych wynika, jak sądzę, z istoty samego zjawiska. Jak pokazują wcześniejsze analizy poparte badaniami socjologicznymi, różnice w poglądach oraz postawach młodzieży i ich rodziców kształtują się pod wpływem szeroko rozumianej zmiany społecznej, dlatego też konflikt generacyjny nie jest zjawiskiem o jednakowym nasileniu w każdym okresie historycznym ani dotyczącym tych samych kwestii niezależnie od obszaru zmian społecznych.

Wracając do refleksji nad prezentowanymi modelami badań, zauważyć należy, że jeśli odwołamy się do powszechnie w literaturze akceptowanego określenia przepaści generacyjnej jako „zjawiska występowania głębokich różnic w zakresie norm kulturowych i wartości między członkami dwóch generacji i wynikającego z nich wzajemnego niezrozumienia przedstawicieli tych generacji”, to aby zdiagnozować występowanie i rozmiar tego zjawiska, nie wystarczy testowanie wzajemnych ocen wydawanych przez przedstawicieli różnych generacji (badanie Colemana i innych). Ten rodzaj badania dotyka wyłącznie kwestii wzajemnego zrozumienia czy akceptacji przedstawicieli różnych generacji, nie daje natomiast możliwości określenia, na jakich podstawach te sposoby wzajemnego odnoszenia się są budowane, a zatem pytanie o podobieństwa lub różnice w zakresie wartości i norm kulturowych pozostaje bez ostatecznej odpowiedzi.

Podobne uwagi dotyczą empirycznego określania różnic generacyjnych za pomocą wskaźnika określanego jako stopień identyfikacji z własnym pokoleniem (badania Finkelstein i innych). Tak jak w poprzednim modelu, nie zdobywamy w ten sposób wiedzy na temat podstaw tej identyfikacji, czyli tego, co rzeczywiście i obiektywnie różni lub stanowi o podobieństwie badanych generacji. W przypadku młodzieży deklaracje dotyczące związków z własnym pokoleniem mogą wyrażać silną potrzebę osób w tym okresie rozwojowym do budowania własnej tożsamości opartej na przynależności do grupy rówieśników, a nie wskazywać na

zróźnicowanie w poglądach w porównaniu z dorosłymi, w odniesieniu do określonych dziedzin rzeczywistości.

Autorzy prezentowanych badań w swoich eksploracjach problemu „przepaści generacyjnej” najczęściej porzeczstawiali na etapie rozpoznania istnienia bądź braku tych różnic pokoleniowych, wnioskując jedynie, czy mogą one wpływać na konflikty rodziców i adolescentów.

Jednakże dla określenia udziału różnic generacyjnych w kształtowaniu i przebiegu relacji rodziców z dorastającymi dziećmi konieczne jest z jednej strony porównanie światopoglądu młodzieży i jej rodziców dla oszacowania różnic w ich postawach, a z drugiej zbadanie wzajemnych relacji w rodzinach z nastolatkami poprzez prześledzenie różnych obszarów konfliktu i ocenę jego poziomu.

BIBLIOGRAFIA

- Brooks-Gunn J., Zahaykevich M. (1989), Parent-child relationships in early adolescence: A developmental perspective [w:] K. Kreppner, R.M. Lerner (red.), *Family systems and life-span development*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Brooks-Gunn J., Graber J.A., Paikoff R.L. (1994), Studying Links between Hormones and Negative Affect: Models and Measures. *Journal of Research on Adolescence*, 4, (4), 469–486.
- Calhoun C. (1992), Social change [w:] E.F. Borgotta, M.L. Borgotta (red.), *Encyclopedia of Sociology*, 807–812. New York: Macmillan.
- Coleman J., George R., Holt G. (1977), Adolescents and their parents: a study of attitudes. *The Journal of Genetic Psychology*, 130, 239–245.
- Collins W.A. (1990), Parent-child relationships in the transition to adolescence: Continuity and change in interaction, affect, and cognition [w:] R. Montemayor, G. Adams, T. Gullotta (red.), *Advances in adolescent development*. Vol. 2: *From childhood to adolescence: A transitional period?* Newbury Park, CA: Sage.
- Dennerstein L., Spencer-Gardner C., Brown J.B., Smith M.A., Burrows G.D. (1984), Premenstrual tension-hormonal profiles. *Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology*, 3, 37–51.
- Dunne M.P., Martin N.G., Statham D.J., Slutske W.S., Dinwiddle S.H., Bucholz K.K. (1977), Genetic and environmental contributions to variance in age at first sexual intercourse. *Psychological Science*, 8, 211–216.
- Elder G.H. (1974), *Children of the great depression: social change in life experiences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Finkelstein L.M., Gonerman M.E., Foxgrover S.K. (2001), The stability of generation identification over time and across contexts. *Experimental Aging Research*, 27, 377–397.
- Freud A. (1958), Adolescence. *Psychoanalytic Study of the Child*, 13, 255–278.
- Friedman L.N., Golda A.R., Christie R. (1972), Dissecting the generation gap: Intergenerational and intra-familial similarities and differences. *Public Opinion Quarterly*, vol. 36, 321–333.
- Hall G.S. (1904), *Adolescence: Its psychology and relations to psychology, antropology, sociology, sex, crime, religion end education*. New York: Appleton.
- Lerner R.M., Karsona M., Meisels M., Knapp J.R. (1975), Actual and perceived attitudes of late adolescents and their parents: the phenomenon of the generation gap. *The Journal of Genetic Psychology*, 126, 195–207.
- McDade T., Worthman C.M. (2004), Socialization Ambiguity in Samoa Adolescents: A model for human development and stress in the context of culture change. *Journal of Research on Adolescence*, 14 (1), 49–72.
- Mead M. (1986), *Trzy studia*. Warszawa: PIW.
- Mikulowski-Pomorski J. (1968), Pokolenie jako pojęcie socjologiczne. *Studia Socjologiczne*, 3–4.
- Myers S.M., Booth A. (2002), Forerunners of change in nontraditions gender ideology. *Social Psychology Quarterly*, 65, 18–37.
- Ortega y Gasset J. (1934), *Die aufgabeunseren Zeit*, Berlin: Deutsche Verlags Anstalt.

- Pinquart M., Silberseisen R.K. (2005), Understanding social change in conducting research on adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 15 (4), 395–405.
- Smith T.W. (2000), Changes in the generation gap. *1972–1998 Raport General Social Survey*.
- Świda-Zięba H. (2005), *Młodzi w nowym świecie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Wrzesień W. (2003), *Jednostka–rodzina–pokolenie. Studium relacji międzypokoleniowych w rodzinie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu A. Mickiewicza.
- Wygotski L.N. (1971), *Wybrane prace psychologiczne*. Warszawa: PWN.